

Deák Ferenc

Növényi szimbólumok a zabolai románok szokásaiban

Zabola Orbaiszék egyik nagytelepülése, Háromszék keleti részén helyezkedik el. A gróf Mikes családnak nagy szerepe volt abban, hogy már a 17–18. században román juhászcsaládokat telepítettek ide.¹

A székelyek szomszédságában megtelepedett ortodox közösségek kultúrája egészen a 20. század végéig számos archaikus elemet megőrzött: pl. az emberélet fordulóihoz kapcsolódó mágikus szokásokat, régies hiedelmeket és gyakorlatokat.² Dolgozatomban csak néhány növényi szimbólumot emelek ki a zabolai románok szokásaiból. Röviden bemutatom az életfát (*pomul*), a kolivát (*colivă*), a bazsalikomot (*busuioc*), és a lakodalmi fenyőfát (*bradul*).

A románok napjainkig nagy gondot fordítanak olyan szertartások, emlékünnepek (*pománák*) elvégzésére, melyek halottaik tisztességes eltemetését és túlvilági integrációját biztosítják. A *pomána* 'valakinek emlékre szervezett rítus' kifejezést elsősorban a halotti torra és ennek kellékeire használják, tehát azt kimondottan az elhunyt lelkéért való adományként értelmezik. A halottkultuszban megjelenített ételek egy részét csak erre a speciális alkalomra készítik.³ A rítus lényegi és időbeli pontjai pontosan megszabottak. Egy halott után a következő időpontokban szerveznek *pománát*: közvetlenül a temetés után, a temetés után hat hétre, három hónapra, félévre és az első hét évben évente egy alkalommal. Az emlékünnepek egyes fázisai kihagyhatók a család anyagi körülményeitől függően. Sanda Larionescu a *pománáknál* a következő egységeket különíti el: az első *pomána* egyfajta felhívás, mely a halott lelkét segíti át a földi világból a másik felé; a második *pomána*, amelyet negyven napra készítenek, voltaképp a lélek mennybemenetelét hivatott követni; míg a következő *pomána* a halott lelkének megsegítése mellett elsősorban az ősökért is szól.⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a románságnál nem november elsején emlékeznek elhunytjaikra, hanem nagycsütörtökön, húsvét vigíliáján, tehát a nagyünnepek szombatján és húshagyókeddet

¹ BINDER – CSEREY 1993. 6.

² GAZDA 2001. 302–310.

³ GAZDA 2001. 305–307.

⁴ LARIONESCU 1973. 584–585.

megelőző szombaton. Ilyenkor csak egy kereszt alakú kalácsból meg egy üveg borból áll a *pomána*.⁵

A zabolai temetések egyik legdekoratívabb és legfontosabb eleme az almaág (*mār*). A románság halottkultuszában megjelenő feldíszített faág és a magyar kultúrában is jól ismert életfa között nagyon sok szemantikai hasonlóság észlelhető. Az életfa voltaképp az élet teljességét és folyamatosságát szimbolizálja, s határozottan szemben áll a halál fájával. A halottkultuszban megjelenő fa szintén az élet folytonosságát hangsúlyozza, az elmúlásban elsősorban az életet szimbolizálja, a halálban pedig a lélek továbbélését biztosítja.⁶ A románok a fa elkészítéséhez elsősorban gyümölcsöt termő fa ágat használják fel. A különböző tájegységeken leggyakoribb alma-, szilva- és körtefa, esetleg cseresznye- vagy meggyfa jelenik meg a halotti rítusokban.⁷ Az élő fáról frissen metszett ágra rendszerint kilencféle dolgot tesznek: például háromszor kilenc kalácsot, kilenc almát, kilenc diót, cérnával felfűzött aszalt szilvát, kilenc darab – hármásával összekötött – gyertyát, egy kancsó bort és kendőt.⁸ A halottas háztól a rituális fát közvetlenül a menet élén, az elhunyt keresztje után viszik, majd átnyújtják a sírgödör fölé, ott alaposan megrázzák, s a kisebb gyermekek a fára aggatott kellékeket felkapkodják a földről.⁹ Az elhunyt integrációjának elősegítésére ilyenkor (vagy búcsúztatáskor a halottas ház udvarán) rendszerint tyúkot/kakast meg bárányt nyújtanak át a koporsón. Hiedelmek szerint az ilyenkor átadott ajándék voltaképp mind a halotté lesz, de ugyanakkor elősegíti bűneinek bocsánatát, s minden *pománával* az voltaképp egyet előre léphet.¹⁰

Az ágat rendszerint a koporsó mellett egy vederbe helyezik. A fának ez a fajta elhelyezése összefügghet a víz megtisztító és újjáélesztő erejével.¹¹ Az élet vizével táplálkozó függőlegesen elhelyezett fa ugyanakkor összefüggésben állhat a kozmosszal is, s így elsősorban a két világ természetes összefüggéseit és szoros viszonyát szimbolizálja.¹² A faág rendszerint gazdagon díszített, hiszen a túlvilági hosszú út során szükség van a bőségre. A román halottkultusz vizsgálói szerint a gazdagon díszített fához az a hiedelem társul, hogy a túlvilágra vezető úton az elhunyt lelkét többször feltartóztatják, s a továbbhaladásért mindig megfelelő vámot kell adnia.¹³ A zabolai románok hiedelemvilágában ez az elem úgy jelenik meg,

⁵ GAZDA 2001. 305.

⁶ TÁNCZOS 2006. 276.

⁷ MARIAN 1893. 57.

⁸ GAZDA 2001. 305.

⁹ Uo. 306.

¹⁰ Uo.

¹¹ ELIADE 1996. 112.

¹² DURAND 1977. 422–424.

¹³ MARIAN 1893. 111.

hogy a víz és az élelem a hosszú út során elsősorban a lélek szomját és éhségét enyhíti. A fát rendszerint a helyi hagyományok szerint díszítik fel.

Erre az alkalomra rituális kalácsokat készítenek, és velük együtt a fa köré a halotti emléktorra készített ételekből és hántolt gabonából (*kolivából*) is tesznek. A búzalisztból készített kalács általában az életet és a bőséget jelképezi. Erre az alkalomra készített kalácsok formája és anyaga rendszerint eltér az egyszerű kalácsétól. Ezek a kalácsok olyan más alkalmakra nem készíthető sütemények, melyek egyúttal „szellemi táplálékok is”.¹⁴ Hangsúlyosan szakrális jelleggel és funkciókkal rendelkeznek, hatékonyan közvetítenek a földi és túlvilág között. A pénzhez meg a fehér gyolcshoz hasonlóan elsősorban a *vám* szerepét töltik be. Például a *forfecat* nevű kalács elősegíti a halott lelkének kilépését ebből a világból és átjutni a túlvilágra.¹⁵

A kalácsok elkészítője a falu egyik köztisztelőben álló szegényebb özvegyasszonya. Fontos az özvegyi státus, hiszen az erre a szertartásos alkalomra süített kalácsok elkészítőjének teljesen tisztának kell lennie. Nem élhet nemi életet, valamint túl kell legyen azon a koron, amely a termékenységet biztosítaná. A kalácskészítő tehát egyfajta közvetítő, hiszen az általa elkészített kalácsok motívumai kapcsolatot teremtenek a két világ közt.¹⁶ Szegénysége általában szerencsét jelent a halott túlvilági útján. A falu román lakosságának életében a halottas kalácsok a technikai tudás és a rítus átadásával élnek tovább. Mivel a kalácsot készítő asszonyok általában

¹⁴ HOPPÁL – JANKOVICS – NAGY – SZEMADÁM 1990. 113.

¹⁵ GAZDA 2001. 304.

¹⁶ LARIONESCU 1973. 585.

kevesen vannak, az is előfordulhat, hogy Zaboláról hívnak kalácskészítőt a szomszédos Pávára. A zabolai románok napjainkig nélkülözhetetlenek tartják a fát és annak speciális kellékeit. Abban az esetben, ha nincs a helységben olyan személy, aki elkészítse a kalácsokat, akkor megadott minta alapján a szomszédos város, Kovászna pékségében rendelik meg. Napjainkban a városban elkészített kalácsok ornamentikája már leegyszerűsödik, bizonyos formájú kalácsok pedig kimaradhatnak. Az első *pománára* harmincöt, a másodikra huszonöt kilogramm lisztet használnak fel a kalácsok elkészítéséhez. A *pománák* sorozatát nagymértékben befolyásolhatja a hozzátartozók társadalmi helyzete is. A szegényebb családokban az elhunyt első *pománájára* a kalácsokat már csak huszonöt kilogramm lisztből készítik, míg a második évtől a hetedik évig tartó periódus már ki is hagyható.¹⁷

A kalácsok díszítése és nagysága is különbözik. A kisebb méretűeket a fára akasztják, a nagyobbakat pedig a fa alatti padra helyezik. A fára akasztott kalácsok formája háromféle, ezeknek *colocei* a nevük. Mind a háromból kilenc darabot készítenek. Ezek mellé almát, diót, töltött kekszet és csokoládét is akasztanak a fára, mindegyikből pontosan kilenc darabot. A többi kalácsot a fa alatti padon helyezik el jól megszabott sorrendben. A *măocoloci*-ot, melynek közepén kisebb lyuk található, rendszerint vizes vederre helyezik, majd ezen keresztül állítják a fát a vederbe. A kalácsnak ez a formája és elhelyezése más életfordulóhoz kapcsolódó szokásokban is előfordul, például a lakodalmas szokásokba rendszerint szexuális szimbólumként épül be. A két kerek alakú *parastas*, a létra alakú *scara*, a két ágba font *prinos* és az ellipszis formájú *forfecat* kalácsot rendszerint a padra helyezik. A *forfecat* ollós formájához kapcsolódó hiedelem szerint ez a kalács segít elszakadni a földi világtól és átjutni a túlvilágra. A *scara* létra formája szintén ezt a funkciót tölti be, hiszen a mennyország felé való haladást teszi lehetővé.¹⁸ A zabolai

¹⁷ GAZDA 2001. 304–305.

¹⁸ GAZDA 2001. 304–306.

Condrea család szerint az almaágra hagyományosan huszonhét kisebb kalácsot készítenek, a többi tizenhárom süteményt pedig szétosztják fontossági sorrendben a keresztapának, a halottmosónak, a pópának és a többi segítőnek. A szétajándékozott kalácsok voltaképp áldozatok a halálnak (*jertfa morții*).¹⁹

A kalácsok közé hármassával összekötött gyertyákat illesztenek. A kalácsok, illetve a gyertyák száma misztikus: a fán háromféle kalács, darabszámuk háromszor kilenc, kilenc különféle díszítmény, mindegyikből kilenc darab. A hármasszám és a háromszor három rendszerint az isteni teljességet szimbolizálja.²⁰ A gyertyák elsősorban a világ fényét szimbolizálják, azonban ebben a fényben benne van a keresztfán meghalt Krisztus jelképe is, aki meghalt emberekért, hogy elhozza nekik a megváltás fényét.²¹ A fa alatti padra a halotti torra készített ételekből is helyeznek: rendszerint egy tányér levest és sóbafőttet, egy tányér *kolivát* és egy liter bort. Böjtös időben a kalácsba nem tesznek tojást, ilyenkor a húsos étel helyett általában rizses ételt készítenek. Az ételek fontos szerepet játszanak a halottas szertartásban, hiszen nemcsak az élők, hanem a halottak is esznek belőlük. Az evés aktusában végül is a halál meg a feltámadás játszódik le. Durand szerint a táplálékok olyan titokzatos erőt tartalmaznak, amely elsősorban az örök elixír tartozéka.²² A pap a szertartás végén a bort ráönti a *kolivára*, miközben a gyülekezet „*În veci pomenire...*” című

¹⁹ GAZDA 2001. 304.

²⁰ HOPPÁL – JANKOVICS – NAGY – SZEMADÁM 1990. 194–195.

²¹ HOPPÁL – JANKOVICS – NAGY – SZEMADÁM 1990. 77–78.

²² DURAND 1977. 323.

éneket énekel. A fát a háztól a temetőig, az elhunyt nemétől függően, a helyi hagyományok előírásai szerint, rendszerint a korosztályához tartozó férfi vagy nő viszi.

Az elhunyt hozzátartozóit ilyenkor a bőkezűség jellemzi, osztogatásukkal első sorban halottuk lelkét próbálják segíteni. Közvetlenül az elhantolás után, majd a későbbi *pománák* során a háznál, a templomban és a temetőben rendszerint *kolivát* osztanak. A *koliva* a románoknál olyan szétosztogatott ételmezt jelent, mely vidékenként lehet: szőlő, alma, aszalt szilva, édeskása, cukrozott héjalt búza. A zabolai románoknál a *koliva* megfőzött héjalt búzából készül, amelyet megédesítenek és ízesítenek. Egy *pománára* felhasználnak négy-öt kilogramm héjalt búzát, két és fél kilogramm cukrot és kevés sót. Miután kihűlt az egybefőzött massa, azt őrlött dióval, rummal és citromhéjjal ízesítik. Az itteni előfordulásában a búza többszörösen összetett szimbólum, hiszen az állandóan újjászülető erőt szimbolizálja; magába rejt a feltámadott megváltó szimbólumát, hiszen a *búzaszemen az Úr Jézus arca látszik*, de a jelen kontextusban a halott bűneit is jelképezi, hiszen a pomána részvevői a *koliva* fogyasztásával végül is magukra vállalják annak bűneit.²³ A papnak és a kántornak, a halottas ceremóniában az egyházat képviselő részvevőknek két *parastas* kalácsot, törülközőt és gyertyát ajándékoznak. A fát a temetés után sokszor a halottat megfürdető asszonynak ajándékozzák. A szokáslemek között funkcióbeli hasonlóságot állíthatunk fel, hiszen a kalácsokat elkészítő és a halottat lemosó személy kiválasztása mögött egy mélyebb hiedelem van, amely szerint az idősebb korban levő nő aktív részvételével elősegítheti az elhunyt szerencsés eltávolítását. A halottas szertartásba beépülő rítusok voltaképp az elhunyt és az élők közti átmenetet hivatottak rendezni, melyben különösen fontos az eltávolítás és a halottnak a másik világba, a túlvilágba való beilleszkedése, integrációja. Ezek az elemek mind szervesen beépültek az ortodox egyház szertartásába.

Egy másik kiemelt növényi szimbólum a bazsalikom (*busuioc*). A bazsalikom a múlt században Európa-szerte ismert volt, magyar vidékeken első sorban orvosságot készítettek belőle. A 20. század elején még templomba menet az imádságos könyvbe tették, de az illatos növényből helyzetek a halott koporsójába is. A bazsalikom első sorban mágikus, termékenységvarázsló és szerelmi szimbólum a román népszokásokban, hiedelemcselekvésekben, valamint a népi gyógyászatban.²⁴

Zabolán a bazsalikom szimbolikus jelentése első sorban a hagyományos pásztorokodás egyik kiemelt ünnepnapjához kapcsolódik. Ez a különleges, mágikus erővel rendelkező virág első sorban Szent Illés (Ilia, július 20.) napján, a hegyekből levonuló pásztorok három napos táncmultságában kap fontos szerepet.²⁵ A nőtlen

²³ MARIAN 1893. 82.; GAZDA 2001. 304.

²⁴ BÍRLEA 1981. 440.; EVSEEV 1998. 62–63.; VULCĂNESCU 1987. 488–489.

²⁵ POZSONY 2006. 99.

pásztorok ilyenkor a lányoknak egy pár sajtábút (*păpușă*) ajándékoznak. A sajtábúk ornamentikája erotikus díszítésű, rendszerint szív és mell ábrázolású. A lányok válaszájándéka az Ilia-esti bálban a bazsalikom, amelyet a fiúk ilyenkor a széles derékszijukba tűznek. Hiedelmeik szerint ennek hatékony funkciója és szerepe van a fiatalok párkapcsolatának kialakításában és megerősítésében is. Az ajándékba kapott bazsalikom elsősorban férfiszimbólum, de ugyanakkor arra is egyértelműen utal, hogy a legény és a leány között már komoly a kapcsolat. Ezeket az információkat elsősorban a növény nagysága mutatja és jelzi. A legények között, éppen a presztízst ért folytatott versengés következtében, kialakult az a szokás, hogy az Ilia-napját megelőző éjszaka a lányok kertjeiből ellopják a bazsalikomot, és így volta-képp egy alajándékkal akarnak elismerést szerezni a faluban. De a lányos házaknál is ilyenkor fokozottabban vigyáztak, felügyeltek a bazsalikomra, hogy azt onnan el ne lopják. Ez a szokás Zabolán napjainkban már nem él, de a bazsalikomot elsősorban kellemes illatáért ültetik, szentelt vízbe mártva pedig különböző mágikus gyakorlatokban (pl. vízszentelésre, betegség elhárítására, varázslásra) használják fel.

A lakodalmi fenyőfa is jellegzetes vegetációs szimbólum. Ez a növény csiki és gyimesi magyar falvakban napjainkban is a lakodalmas ház szimbóluma, rendszerint a vőlegény és a menyasszony szülőházánál helyezik el.²⁶ A legény keresztapjának háza előtt, általában a kapufélfára, két színes papírral díszített fenyőfát tűznek fel. Ez a fa elsősorban a fiatalok szépségét és termékenységét szimbolizálja. Zabolán a vőlegény barátai hozzák az erdőből a fát, rendszerint egy héttel a lakodalmom előtt. Csütörtökön a lányos háznál állítják és díszítik azt fel. A fa feltevésekor többen összegyűlnek, a lány szüleinek és a fiú keresztapjának ilyenkor szerenádott adnak, aki megtiszteli az ott összegyűlt fiatalokat. A multság végén a fiú házánál a vőlegényt két vele egykorú társa megborotválja, mely azt szimbolizálja, hogy az kilép a legények közösségéből, és integrálódik a nős férfiak csoportjába. A fenyőfák Zabolán rendszerint egy éven át maradnak a kítűzött helyen.

A zabolai románság halottkultuszában és szokásaiban élő növényi szimbólumok nagyon mélyen beépültek a közösség világképébe és vallásosságába. Ezek az elemek kultúrájuk és identitásuk mély, szerves és specifikus részét alkotják. Ezzel is magyarázható, hogy még posztmodern világunkban is nagyon ragaszkodnak hozzájuk.

²⁶ BALÁZS 1987. 56–58.; POZSONY 2006. 93–94.

Irodalom

BALÁZS Lajos

1987 A fenyő – dísz és jelkép. *TETT*, 1. 56–58.

BINDER Pál – CSEREY Zoltán

1993 Zabola 1–2. *Háromszék*, V. (február 6. és 13.)

BÎRLEA, Ovidiu

1981 *Folclorul românesc*. I. Editura Minerva, București.

DURAND, Gilbert

1977 *Structurile antropologice ale imaginarului*. Editura Univers, București.

ELIADE, Mircea

1996 *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

EVSEEV, Ivan

1998 *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*. Editura Armacord, Timișoara.

GAZDA Klára

2001 A román halotti rítusok tárgyi kellékei és a lélek túlvilági útja. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományos közeli megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest, 302–310.

HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György

1990 *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest.

LARIONESCU, Sanda

1973 Structura ceremonialului de cult funebru de pe valea Someșului Mare. *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1971–1973*. Cluj, 583–592.

MARIAN, Simion Florea

1893 *Înmormântarea la români*. București.

POZSONY Ferenc

2006 *Erdélyi népszokások*. Egyetemi jegyzet. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

TÁNCZOS Vilmos

2006 *Folklórszimbólumok*. Egyetemi jegyzet. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

VULCĂNESCU, Romulus

1987 *Mitologie română*. Editura Academiei Române, București.